

Prof. dr DRAGOMIR VOJNIC

REALNE EKONOMSKE KATEGORIJE I DRUŠTVENA REPRODUKCIJA*

1) Uvodne napomene i postavljanje problema

Razvoj sistema socijalističkog samoupravljanja pretpostavlja uvažavanje odgovarajuće ekonomske teorije i ekonomskih zakonitosti, a samim time i svih relevantnih realnih ekonomskih kategorija.

Uvažavanje realnih ekonomskih kategorija, kao bitne pretpostavke razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja, je nedvosmisleno naznačeno i u temeljnim političkim dokumentima jugoslavenskog društva.

U tom pogledu treba posebno istaći Ustav SFRJ iz godine 1974, Zakon o udruženom radu iz godine 1976, kao i Program SKJ.

Bez obzira da li se poštivanje realnih ekonomskih kategorija eksplicite naglašava ili implicite pretpostavlja, sva spomenuta politička dokumenta polaze od činjenice da su realne ekonomske kategorije bitna pretpostavka razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja.

Međutim, bez obzira na sve to treba reći da je posebno naglašavanje i pojma i termina realnih ekonomskih kategorija uslijedilo tek u posljednje vrijeme, odnosno u godinama ekonomske krize.

Ova pojava postaje sasvim razumljiva u svjetlu činjenice da među osnovne uzroke krize koja se izrazitije počela manifestirati koncem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina ubrajamo upravo nepoštivanje ekonomskih zakonitosti.

* Ovaj rad predstavlja izvod iz širih istraživanja u okviru teme Aktuelni problemi društvene, posebno proširene reprodukcije, a u sklopu makroprojekta „Privredni sistem SFRJ“. Na ovom makroprojektu radi Konzorcij jugoslovenskih ekonomskih instituta, uključujući i Ekonomski institut — Zagreb.

A jedna od osnovnih manifestacija nedovoljnog poštivanja ekonomskih zakonitosti ogleda se upravo u takvim privredno-sistemskim rješenjima koja omogućavaju funkcioniranje pojedinih mehanizama privrednog sistema izvan okvira ekonomskih zakonitosti, a samim time i izvan okvira uvažavanja realnih ekonomskih kategorija.

Zato je u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije veoma velika pažnja posvećena upravo analizi i ocjeni međuzavisnosti između poštivanja ekonomskih zakonitosti i uvažavanja realnih ekonomskih kategorija i ekonomske krize.

S time u vezi i istini za volju treba reći da mi i pored jasnih idejno-teorijskih opredeljenja u toku razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja nismo u praksi stvarnih društveno-ekonomskih zbivanja, ni u periodu koji je prethodio krizi, u potrebnoj mjeri uvažavali ekonomske zakonitosti i realne ekonomske kategorije.

Prvi odlučniji korak u tome pravcu bio je učinjen društveno-ekonomskom reformom iz godine 1965.

Nakon toga je uslijedio period retardacije i mogli bi slobodno reći pada u stupicu vlastitog, malo karikirano rečeno „samoupravnog“ dogmatizma.

Osnovna manifestacija pada u stupicu „samoupravnog“ dogmatizma ogledala se upravo u neuvažavanju ekonomskih i tržišnih zakonitosti, kao i u neuvažavanju nekih temeljnih kategorija robne proizvodnje.

A sve to znači da se naš „samoupravni“ dogmatizam u nizu godina proteklog razvojnog perioda posebno ispoljavao u neuvažavanju i neadekvatnoj interpretaciji realnih ekonomskih kategorija.

U Polaznim osnovama Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije su navedeni i stavovi i ocjene koji upravo ove momente imaju u vidu. Tamo je, pored ostalog, rečeno da se kompleksnost ostvarivanja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije ogleda u tome što moramo usvojiti one karakteristike, sadržaje i tokove društvene reprodukcije za koje smo se kao društvo već davno opredjelili, ali koje do sada još nikada nismo ostvarili.¹

U tom je smislu u odgovarajućim dokumentima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije posebno naglašeno da se bez uvažavanja ekonomskih i tržišnih zakonitosti, a samim time i realnih ekonomskih kategorija ne može razvijati efikasan sistem socijalističkog samoupravljanja.

Naša razvojna praksa nas uči i upozorava da se ova ocjena odnosi i na različite aspekte ekonomske efikasnosti i na različite aspekte političke, tj. socijalističke i samoupravne demokratije.

To u krajnjoj instanci znači da bi bez adekvatnog uvažavanja ekonomskih zakonitosti i realnih ekonomskih kategorija bilo veoma

¹ Polazne osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, Dokumenti Komisije saveznih društvenih savjeta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 1, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd, 1982.

teško dosljedno provoditi i neke druge veoma važne postulate, pa bi mogli reći i konstante, razvoja našeg društva na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

To se odnosi čak i na takva načela kao što su politički federalizam i politika nesvrstanosti.

Prema tome koliko god se možda na prvi pogled ta ocjena čini i pomalo pretjerana, bez dosljednog uvažavanja ekonomskih i tržišnih zakonitosti i realnih ekonomskih kategorija nije moguće ostvarivati zadovoljavajuće performanse niti u pogledu ekonomske efikasnosti, niti u pogledu političke (socijalističko-samoupravne) demokratičnosti niti uopće ostvarivati uspješan društveno-ekonomski razvoj i humane odnose među ljudima.

Ukupna povjest razvoja socijalizma sama po sebi daje najviše argumenata za ovakav tok misli i za ovakve ocjene i stavove. Zato je sasvim razumljivo što se u samoj žiži svih društveno-ekonomskih reformi različitih socijalističkih zemalja nalaze pitanja odnosa prema ulozi i mjestu ekonomskih i tržišnih zakonitosti i realnih ekonomskih kategorija u organizaciji privrede i društva.²

Kada su u pitanju realne ekonomske kategorije, Dugoročni program ekonomske stabilizacije posebno podvlači značenje realne amortizacije, realne akumulacije, realnih osobnih dohodaka (u smislu raspodjele prema radu i rezultatima rada) realne kamate, realnog kursa dinara, te realne stanarine.

U nemogućnosti, na veoma ograničenom prostoru, iole detaljnijeg ulaznja u široki spektar problema koji su relevantni za analizu i ocjenu značenja realnih ekonomskih kategorija u organizaciji privrede i društva, u nastavku izlaganja će uslijediti samo fragmentarne naznake nekih aspekata tretiranih problema čak i bez pretenzije da su to upravo oni koji su u isto vrijeme i najvažniji.

2) Amortizacija

Amortizacija spada među najvažnije ekonomske kategorije. Njena važnost se ispoljava i na području privrednih bilanca i društvenih računa i na području ekonomske teorije, ekonomske analize, ekonomske politike i planiranja.

Ništa manja nije njena važnost ni u sferi mikro ekonomije i poslovne politike, posebno u sferi razvojne politike i investicionih odluka.

Klasična, ili bolje reći tradicionalna ekonomska teorija je probleme amortizacije sa makroekonomskih aspekata tretirala prvenstveno u svjetlu razgraničenja odnosa između proste i proširene društvene reprodukcije.

² Grupa sovjetskih i jugoslavenskih autora: *Aktuelna pitanja ekonomskog razvoja SSSR i SFRJ i problemi njihove uzajamne suradnje*, Institut za ekonomiku svjetskog socijalističkog sistema, Moskva, 1985.

Takva su shvaćanja mogli bi slobodno reći karakterizirala čitav međuratni period.

Novija istraživanja u poslijeratnom periodu pokazala su da su problemi amortizacije u ekonomskoj analizi i planiranju mnogo kompleksniji i da se ne mogu prevashodno svesti na razgraničenje odnosa između proste i proširene reprodukcije.

Jer ovakva se razgraničenja putem amortizacije mogu adekvatno mjeriti samo u veoma specifičnim privrednim modelima, tj. u modelima stacionarne privrede, gdje ne postoji razlika između veličina amortizacije i veličina zamjene.

Međutim, u svakom modelu privrednog rasta amortizacija nadvisuje zamjenu i odgovarajućim dijelom prestaje biti faktor proste reprodukcije, što znači da odgovarajućim dijelom postaje faktor proširene društvene reprodukcije i dodatni izvor akumulacije (i to u aktivnom makroekonomskom smislu) za financiranje novih investicija.

Slijedeći ovu logiku suvremena teorija razvoja koja se odnosi na investicije i srodne skupine je pored investicija u bruto i neto izrazu morala uvesti i treću makroekonomsku kategoriju investicija za koju je kod nas uobičajen termin nove investicije.

Ustvari se pokazalo da bez ove makroekonomske kategorije investicija nije ni teoretski moguće ekonomski logično i konzistentno opisati i numerički prikazati model investiranja i akumulacije fiksnih fondova u dinamičnoj privredi.

Ovakav teorijski pristup upozorava da makroekonomska granica između proste i proširene reprodukcije nije amortizacija u cjelini već samo onaj njen dio koji se odnosi na zamjenu. A jednakost ove dvije kategorije ne postoji u privrednim modelima općeg tipa (tj. modelima privrednog rasta) nego samo u modelima specifičnog tipa (tj. u modelima stacionarne privrede).³

Slijedi zaključak da proces dezinvesticija (u smislu trošenja supstance fiksnih fondova, odnosno proizvedenog nacionalnog bogatstva) nastupa samo onda kada su ostvarene bruto investicije manje od veličine zamjene.

Navedena logika ima snagu ekonomskih zakonitosti i objektivno postoji i djeluje neovisno o volji ili želji subjektivnog faktora da je na odgovarajući način uvažava i koristi.

Naime, ova se ekonomska zakonitost na odgovarajući način koristi i u praksi stvarnih ekonomskih zbivanja privodi svojoj svrsi samo pod pretpostavkom da rješenja u privrednom sistemu i ekonomskoj politici omogućavaju ostvarivanje realnih ekonomskih kategorija uključujući i realne amortizacije.

Ostvarivanje koncepta realne ekonomske amortizacije nije međutim, uvijek sasvim jednostavno zbog toga što se u konkretnoj politici i režimu amortizacije moraju simultano uzmati u obzir i

³ Branko Horvat: *Towards a Theory of Planned Economy*, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, 1964, (str. 139—176).

elementi fizičkog trošenja i elementi ekonomskog zastarijevanja, s obzirom na razvoj nauke i tehnike.

I dok su elementi fizičkog trošenja veoma jasno i izdiferencirano dani i mjerljivi, elementi ekonomskog zastarijevanja su daleko složeniji i teže uvjerljivi i ne mogu se za sve zemlje i različite faze razvoja po jednakim kriterijima primjenjivati.

Po nekoj konvenciji se ipak smatra da je za ostvarivanje koncepta ekonomske amortizacije potrebno u cilju uvažavanja momenta ekonomskog zastarijevanja i tehničkog progresa vijek trajanja fiksnih fondova barem prepоловити i na toj osnovi utvrđivati i primjenjivati odgovarajuće amortizacione stope.

Pri tome treba isto tako imati u vidu da čak ni metoda obračuna amortizacije nije, kako se ponekad pretpostavlja pitanje konvencije, već također dio ispoljavanja odgovarajućih ekonomskih zakonitosti.

Te se ekonomske zakonitosti manifestiraju u činjenici da su proizvodne usluge što ih daje određena skupina fiksnih fondova bliži konstantni nego pretpostavci da se one reduciraju po nekoj eksponencijalnoj krivulji kao funkciji vremena.⁴

Ta teoretska postavka predstavlja osnovu za davanje prednosti linearnoj metodi obračuna amortizacije, koji uostalom primjenjuje većina zemalja i koji je ušao i u odgovarajuću metodologiju Organizacije Ujedinjenih Nacija.

Imajući sve navedene momente u vidu mogu se izvući i neki zaključci teorijskog karaktera od značaja za ekonomsku analizu, ekonomsku politiku i planiranje.

U nizu mogućih zaključaka posebno treba istaknuti onaj koji se odnosi na društvene troškove razvoja.

Naime, ako amortizaciju tretiramo kao trošak fiksnih fondova, a privredni razvoj kao funkciju investicija, onda je sa aspekta društvenih troškova razvoja brži privredni razvoj u isto vrijeme i jeftiniji i obratno.

Ova teoretska postavka vrijedi, razumije se samo u granicama optimalne stope investicija.⁵

Kada se ova granica prijede onda marginalna efikasnost investicija počne opadati i težiti nuli, a u ekstremnom slučaju može biti čak negativna.

Postoje indicije da su se ovakvi ekstremni slučajevi javljali u SSSR-u u prvim petoljetkama, a isto tako i u prvom petogodišnjem planu razvoja Jugoslavije od 1947. do 1951. godine.

Da bi se ova pojava počela manifestirati i u godinama koje su prethodile društveno-ekonomskoj reformi iz godine 1965. i ekonomskoj krizi koncem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina,

⁴ Mijo Sekulić i Dragomir Vojnić: Uvod u analizu i planiranje investicija, Ekonomski institut i Informator, Zagreb, 1980.

⁵ Branko Horvat: Towards a Theory of Planned Economy, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd 1964 (str. 139—172).

pitanje je na koje još uvijek nisu dani dovoljno argumentirani odgovori.

Za ovaj slijed misli je međutim, najvažnija spoznaja da u uvjetima bržeg privrednog razvoja amortizacija daje veći doprinos akumulaciji.

Odgovarajuća istraživanja su pokazala da se u jugoslavenskom poslijeratnom razvoju, pod pretpostavkom provedbe koncepta realne amortizacije, oko 2/3 amortizacije moglo oslobađati od funkcije proste reprodukcije i transformirati u funkciju proširene reprodukcije.

Kako je međutim sve to izgledalo u našoj stvarnosti?

Kao što je opće poznato *conditio sine qua non* provedba koncepta realne amortizacije je kontinuitet revalorizacije osnovnih sredstava (svuda gdje se manifestiraju inflatorne tendencije i pojave) i dovoljno aktivni režim amortizacije u pogledu definiranja vijeka trajanja fiksnih fondova i određivanja odgovarajućih amortizacionih stopa.

Nije ni potrebno posebno naglašavati da primjena metoda ubrzanе amortizacije također djeluje u tom pravcu.

U Jugoslaviji su jedini popis i procjena osnovnih sredstava privrede obavljeni još u prvim godinama razvoja našeg sistema socijalističkog samoupravljanja i to u 1953. godini sa stanjem na dan 31. 12. 1952. godine.⁶

Poslije toga su se osnovna sredstva povećavala kao kumulativ novih investicija, ali ne po stalnim već po tekućim cijenama.

U periodu niskih inflacionih stopa ova činjenica nije predstavljala suviše veliki problem, ali su se sa jačanjem inflacionih trendova i ovi problemi počeli ispoljavati sve većom oštrinom.

Ovi su se problemi posebno zaoštrili u posljednjoj deceniji, a naročito u periodu ekonomske krize kada je intenzitet inflacije počeo dobijati galopirajuće dimenzije.

Zbog svega toga uslijedila je povremena revalorizacija osnovnih sredstava. Ne raspoložemo još dovoljno pouzdanim rezultatima istraživanja o tome u kojoj je mjeri ova revalorizacija uspijevala pratiti stvarne inflacione trendove.

Ovo međutim, što je već sada sa dosta osnove sagledivo to je da ova valorizacija, posebno u periodu snažnih inflacionih trendova, nije davala zadovoljavajuće osnove za primjenu koncepta realne amortizacije.

S tim se u vezi sama po sebi nameće ocjena da se u tim uvjetima jedan dio supstance proizvodnog bogatstva mogao prelivati u potrošnju.

Ako proširimo okvir promatranja na drugu stranu medalje, tj. na režim amortizacije, posebno na prosječni vijek trajanja osnovnih sredstava i prosječne amortizacione stope nije teško razabrati da je provedba koncepta realne amortizacije bila praćena izrazitim defektima i nedosljednostima.

⁶ Popis i procjena neprivrednih fiksnih fondova su obavljeni u godini 1954 sa stanjem na dan 31. 12. 1953. godine.

I premda prosjeci velike mase makroagregata ne moraju u svakom slučaju biti konačna indikacija ipak je dosta relevantno uočiti neke komparacije između prosječnog vijeka trajanja ukupnih fiksnih fondova društvenog sektora privrede kao i odgovarajućih amortizacionih stopa u pojedinim godinama proteklog razvojnog perioda. Dok je prosječni vijek trajanja ukupnih osnovnih sredstava društvenog sektora privrede u 1955. godini bio procjenjen na 20,8 godina i sljedstveno tome prosječna amortizaciona stopa iznosila 4,8 u godini 1983. procjenjeni prosječni vijek trajanja se povećavao na 26,2 godine, a prosječna stopa amortizacije smanjuje na 3,8.

Ako okvir promatranja ograničimo samo na sektor industrije zapažamo nešto različite tendencije jer se prosječni vijek trajanja osnovnih sredstava smanjuje od 30 godina na 25,5 godina, dok se prosječne amortizacione stope povećavaju od 3,3 na 3,9.

Slične odnose možemo zapaziti i na sektoru saobraćaja, kao i kod nekih drugih sektora.

Ne ulazeći međutim dublje u široki spektar ovih problema niti u detaljnije i izdiferenciranije kvantifikacije, za različite aspekte ovih razmatranja je najviše relevantna cijena da se u praksi naših stvarnih ekonomskih zbivanja nije dosljedno primjenjivao koncept realne amortizacije.

Nedosljedno provođenje ovog koncepta također spada u okvir nedovoljnog poštivanja i uvažavanja ekonomskih zakonitosti što nas je i dovelo do ekonomske krize.

I premda su u skladu sa ostvarivanjem Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije u posljednje vrijeme i u ovom pogledu učinjeni neki pomaci, stanje je još uvijek daleko od toga da bi ga mogli ocjeniti kao dosljednu provedbu koncepta realne amortizacije.

3) Akumulacija i osobni dohoci

Problemi realne akumulacije i realnih osobnih dohodaka su neposredno povezani sa općim konceptom dohotka kao i sa primjenom načela raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Kao što je poznato u ekonomskoj teoriji i privrednoj praksi je u toku našeg razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja trebalo riješiti čitav niz problema i dati odgovore na čitav niz pitanja i u vezi sa konceptom dohotka i u vezi sa primjenom načela raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Relativno visok stupanj suglasnosti i u sferi znanosti i u sferi politike i ideologije postignut je tek u vrijeme ekonomske krize, odnosno u toku pripreme Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.⁷

⁷ Zaključni dio Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, Dokumenti Komisije saveznih društvenih savjeta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 4, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd 1983.

Ovaj visok stupanj suglasnosti se posebno odnosi na činjenicu da dohodak nije homogena već naprotiv heterogena i proturječna ekonomska kategorija koja u sebi sadrži i elemente potrošnje i elemente akumulacije.⁸

Uvažavanje ove postavke u isto vrijeme znači i uvažavanje njegove objektivne dane ekonomske strukture.

U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, posebno u njegovom zaključnom dijelu su s time u vezi definirani veoma jasno izdiferencirani stavovi.

Tamo je, pored ostalog, rečeno da se u raspodjeli dohotka mora uvažavati zakonita međuzavisnost između bruto osobnih dohodaka po radniku i akumulacije po sredstvima.

Ova zakonita međuzavisnost ustvari znači objektivizirani kriterij raspodjele dohotka na akumulaciju i potrošnju uvažavajući i živi i minuli rad i njihovu međusobnu ovisnost i uslovljenost.

Ovakav pristup dohotku ustvari vodi konceptu ravnotežnog dohotka gdje se kao elementi ravnoteže i gravitacije javljaju odnosi međuzavisnosti između bruto osobnih dohodaka po radniku i akumulacije po sredstvima.

Ostvarivanje koncepta ravnotežnog dohotka u tržišno-planskom modelu privrede pretpostavlja (dominantno pod utjecajem ekonomske prinude) ostvarivanje dvije dugoročne tendencije. Prva dugoročna tendencija se odnosi na smanjivanje raspona u osobnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada.

Ostvarivanje ove tendencije je u isto vrijeme i jedan od najvažnijih testova dosljedne provedbe načela raspodjele prema radu i rezultatima rada. Druga dugoročna tendencija se odnosi na smanjivanje raspona u stopama akumulativnosti i reproduktivnosti različitih organizacija i sektora privrede.

Nije ni potrebno posebno naglašavati da se ostvarivanje ovih dugoročnih tendencija mora shvatiti u jednom veoma relativiziranim i fleksibilnom političko-ekonomskom smislu.

To znači da će se razlike u osobnim dohocima i u akumulativnosti i reproduktivnosti stalno i u kontinuitetu javljati, ali sa dugoročnom tendencijom njihovog smanjivanja, a ne povećavanja.

U praksi stvarnih ekonomskih zbivanja bi trebali bruto osobni dohoci po radniku i akumulacija po sredstvima oscilirati oko nekog prosjeka, ali s time da se rasponi tih oscilacija ne povećavaju već smanjuju.

Imajući u vidu djelovanje ekonomskih zakonitosti tržišta i tehničkog progressa (koji po svojoj prirodi stvaraju razlike) moramo biti svjesni činjenice da se spomenute dugoročne tendencije moraju ispoljavati samo u pravcu smanjivanja ovih razlika i raspona, što u isto vrijeme znači i u pravcu izvjesnog ujednačavanja uvjeta privređivanja.

⁸ Kiro Gligorov: Strategijske osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, Ekonomski pregled, br. 1/2, Zagreb, 1984.

Međutim, dokle god postoji robna proizvodnja i tržište postojati će i spomenute razlike, a samim time i razlike u uvjetima privredivanja. S time se u vezi općenito može reći da isto onako kao što u procesu ostvarivanja zakona vrijednosti cijene osciliraju oko vrijednosti s time da je ukupna masa cijena jednaka ukupnoj masi vrijednosti, tako se i spomenute tendencije ostvaruju u kontinuitetu odgovarajućih oscilacija, ali s time da se njihovi rasponi smanjuju.⁹

U vezi sa ostvarivanjem ovih dugoročnih tendencija treba spomenuti i dva ograničenja: prvo se ograničenje odnosi na objektivno nastale razlike u bruto osobnim dohocima po radniku u različitim republikama i pokrajinama. Ove se razlike još neko vrijeme moraju tolerirati, s obzirom na činjenicu da se kao rezultat povjeshnog nasljeđa pojedine republike i pokrajine nalaze u različitim fazama razvoja, što znači da je i opći nivo društvene produktivnosti rada u njima bitno različit.

Drugo se ograničenje odnosi na objektivno dane razlike u stopama akumulativnosti i reproduktivnosti između infrastrukturnih i ostalih sektora privrede.

Mjereći realnu akumulaciju i realne osobne dohotke kriterijem ostvarivanja dvaju spomenutih dugoročnih tendencija nije teško doći do spoznaje da se ni jedna od njih ne ostvaruje.

Kada su u pitanju osobni dohoci po radniku za jednaki kvantitet i kvalitet rada onda se mogu zapaziti tendencije širenja raspona između različitih proizvodnih organizacija i grupacija i sužavanja raspona unutar njih. To je svakako jedan od najgorih pojava oblika uravnilovke sa svim dobro poznatim negativnim konsekvencama. Čak i na visokom nivou agregiranosti ove su razlike veoma izražene. Ako promatramo raspone u ukupnim osobnim primanjima između gornjih pet i donjih pet grana u privredi Jugoslavije zapaziti ćemo porast odgovarajućeg koeficijenta od 1,66 u godini 1972. na 1,73 u godini 1983.¹⁰

Na nižim nivoima agregiranosti su međutim ove razlike daleko veće.

Kada su u pitanju stope reproduktivnosti onda treba reći da su i opće i interne stope koncem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina bile osjetno više nego koncem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina.

Međutim, osnovni problem nije samo u samnjenju spomenutih stopa već posebno u činjenici da je ova relativno niska i opadajuća akumulativna i reproduktivna sposobnost privrede veoma nejednako distribuirana po pojedinim proizvodnim organizacijama.

U 1985. godini je 11,6% organizacija udruženog rada poslovalo bez akumulacije, a 23,2% je ostvarivalo stopu interne akumulativ-

⁹ Pero Jurković i grupa autora: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i Informator, Zagreb, 1984. (str. 50—53).

¹⁰ Marijan Korošić: *Ekonomske nejednakosti u jugoslavenskoj privredi*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983.

nosti do 2°%, što znači da je oko 1/3 organizacija poslovalo ili bez akumulacije ili na granici rentabiliteta.

U isto je vrijeme 20,9^o% organizacija u privredi ostvarilo stopu interne reproduktivnosti od 2—5°%, 22,2^o% organizacija je ostvarilo stopu reproduktivnosti od 5—11°%, dok je 13,2^o% ostvarilo stopu od 11—20°%, a 9,9^o% organizacija je ostvarilo stopu interne reproduktivnosti od preko 20°%.¹¹

Sve što je o ostvarivanju spomenute dvije dugoročne tendencije rečeno govori u prilog ocjene da se ne ostvaruje na zadovoljavajućoj osnovi niti koncept realne akumulacije niti koncept realnih osobnih dohodaka.

Konsekvence ove pojave se ogledaju u teško narušenim odnosima društvene reprodukcije.

To se posebno manifestira u velikim deformacijama u cjelini sistema stjecanja i raspodjele dohotka, a posebno u velikim deformacijama na području ostvarivanja načela raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Sve to, razumije se, nije moglo ostati bez veoma negativnih utjecaja na čitav motivacioni sistem, radni moral, odnos prema radu i radnu disciplinu.

Druga strana te medalje je veoma nezadovoljavajuća akumulativna i reproduktivna sposobnost organizacija udruženog rada u privredi, sa konzekvencom niskog stupnja samofinanciranja i dominirajuće uloge kredita i kamate.¹²

U krajnjoj konzekvenci sve se to manifestiralo u veoma niskom stupnju ekonomije i živog i minulog rada.

Svi ovi momenti leže u samoj žiži uzroka ekonomske krize.

I premda društveni dogovor o dohotku koji je prihvaćen i na nivou federacije i na nivou republika i pokrajina i koji je stupio na snagu već početkom 1986 godine, u osnovi sadrži takve kriterije koji bi trebali značiti početak ostvarivanja koncepta i realnih osobnih dohodaka i realne akumulacije, ipak se može ocjeniti da se još nisu učinili nikakvi, pa ni oni početni pomaci.

To znači da su problemi i realne akumulacije i realnih osobnih dohodaka još uvijek otvoreni i da im se u narednim godinama mora posvećivati veoma velika briga i pažnja.

4) Kamate i kurs dinara

Ističući strateški značaj takve koncepcije razvoja i razvojne politike koja svoje težište stavlja na ekspanziju izvoza, Dugoročni program ekonomske stabilizacije posebno ističe važnost uloge realne kamate i realnog kursa dinara.

¹¹ Statističko-dokumentaciona osnova za sistem proširene reprodukcije, Ekonomski institut, Zagreb, 1986. (tabela 28d).

¹² Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije u knjizi Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije, Ekonomski institut i Informator, Zagreb, 1985. (str. 121—142).

Ove dvije ekonomske kategorije, koje se, sa raznih aspekata gledano, nadopunjuju i mogu izražavati dvije strane iste medalje, predstavljaju, pored ostalog, i veoma bitne kriterije vrednovanja faktora razvoja.

Međutim, nasuprot njihovom veoma velikom značenju za sve segmente funkcioniranja privrednog sistema i sve odnose u društvenoj reprodukciji, u najvećem dijelu proteklog razvojnog perioda nije dosljedno i u kontinuitetu vođena niti politika realne kamate niti politika realnog kursa dinara.

Konsekvence su opće poznate i ogledaju se u niskoj uključenosti Jugoslavije u međunarodne ekonomske odnose, što je bio i ostao sintetički izraz svih strukturnih problema jugoslavenske privrede.¹³

Konsekvence se isto tako ogledaju u velikim deformacijama u sistemu proširene društvene reprodukcije općenito i u sistemu akumulacije posebno.

Kada je u pitanju sistem akumulacije onda se ova ocjena odnosi kako na sistem njenog formiranja, tako i na sistem njene upotrebe.

Nerealna kamata je dovela do enormnog bujanja kredita uz funkciju kamate i potpuno subordinirane uloge samofinanciranja.

U većini godina proteklog razvojnog perioda odnosi samofinanciranja i kredita su oscilirali oko 1/3 : 2/3 u korist kredita.

Nešto povoljniji odnosi su uslijedili tek u posljednjim godinama kada je osjetno smanjena ukupna investiciona potrošnja.

U nedostatku zdravih izvora akumulacija u kontinuitetu je primjenjivana metoda deficitarnog financiranja dijela investicione potrošnje.

Osim toga su uslijedila i velika zaduživanja u inozemstvu u cilju pribavljanja dodatne akumulacije.

Kontinuirano se manifestirala pojava veće marginalne sklonosti k investicijama nego k štednji.

Sve je to imalo za poljedicu i bujanje i podsticanje inflacije i naglo povećanje zaduženosti organizacija u privredi prema bankama, a jugoslavenska privreda kao cjelina prema inozemstvu.

Osim toga, nije ni potrebno posebno podvlačiti da je i politika nerealne kamate i politika nerealnog kursa uveliko kumovala niskoj kvaliteti investicionih dohodaka, uključujući tu i mnoge investicione promašaje. Zbog politike nerealnog kursa, koja je odgovarala modelu zatvorene privrede, učešće Jugoslavije u svjetskom izvozu je opalo od 0,53% u periodu 1966—1970, na svega 0,44% u periodu 1976—1980.

Nije ni malo pretjerano reći da je nešto dosljednije politika realne kamate i realnog kursa dinara uslijedila tek početkom provođenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

¹³ Jugoslavija 1945—1985, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1986. (str. 153—170).

I premda su ove politike provodene dosta izolirano i u svakom pogledu nedovoljno sinhronizirano sa drugim privredno-sistemskim rješenjima i mjerama ekonomske politike, ipak se sasvim slobodno može reći da su nas politika realne kamate i realnog kursa dinara spasle od onog najgoreg, tj. od potpunog sloma u smislu vanjske nelikvidnosti i financijskog bankrotstva.¹⁴

S time se u vezi bez ikakvog pretjerivanja može reći da su ove dvije politike i premda kao dvije usamljene i parcijalne mjere više doprinjele rješavanju nekih krucijalnih problema jugoslaven-ske privrede i društva nego se to i teoretski moglo očekivati.

Međutim, njihova usamljenost, parcijalnost i nekompleksnost nije mogla ostati i bez određenih negativnih efekata.

U uvjetima nesmanjene inflacije su se i politika realne kamate (i premda je ona u većini slučajeva ostala još uvijek negativna, što znači realna samo po opredeljenju) i politika realnog kursa dinara (koja također nije u kontinuitetu bila sasvim realna) po logici povratnih sprega i feed back efekata javlja kao elementi inflacije troškova.

Ne sporeći se oko toga treba posebno podvući da ni politika realne kamate ni politika realnog kursa nisu i ne mogu biti primarni uzroci inflacije, a njihov se porast javlja kao posljedica drugih poremećaja (odnosno primarnih uzroka inflacije) u sistemu društvene reprodukcije.

Zato se u tržišno orijentiranoj antiinflacionoj politici ovim momentima mora posvećivati posebna briga i pažnja.

Sve naprijed navedene momente treba posebno naglašavati i imati u vidu posebno zbog toga što smo uslijed mnogih kolebanja, otpora i nedosljednosti u ostvarivanju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, posebno zbog nesinhroniziranosti mjera ekonomske politike, u toj mjeri narušili odnose u sistemu društvene reprodukcije, posebno u sistemu financiranja, da bez ispravljanja tih odnosa ni mnoge druge mjere ekonomske politike i rješenja u privrednom sistemu ne mogu pasti na plodno tlo, odnosno ne mogu dati one poželje i odgovarajuće efekte.

Mi kao da smo zaboravili da parcijalne i usamljene mjere kao što su politika realnog kursa bez realne kamate (jer su to ustvari dvije strane jedne te iste medalje), a u uvjetima visoke inflacije i bez funkcije deviznog tržišta moraju zakonito voditi k deficitima i gubicima.

Što je najgore čak i sada poslije svih iskustava proteklih par godina kada je postalo notorno jasno da bi čak i bez tako parcijalno primjenjenih mjera kao što su realni kurs i realna kamata, naša veoma teška ekonomska situacija bila još osjetno teža, prisutna su

¹⁴ Problemi ostvarivanja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije u aktualnom trenutku i povjesnoj retrospektivi, u knjizi *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i Informator, Zagreb, 1985 (str. 83—120).

određena kolebanja u pogledu validnosti ovih mjera i ove politike. To se posebno odnosi na realnu kamatu.

Veliki deficiti u jugoslavenskom bankarskom sistemu koji se manifestiraju i kao veliki gubici i kao nepokrivene kursne razlike imaju sasvim identificirane uzroke svog nastanka.

Oni su nastali predominantno kao posljedica transformacije dijela deviznih obaveza banaka prema stanovništvu i inozemstvu u dinarske plasmane.

Zaoštravanje problema vanjske likvidnosti, kao i početak politike realnog kursa dinara utjecali su na to da ovaj devizni debalans postane sve snažniji generator kursnih razlika.¹⁵

Kako politiku realnog kursa nije paralelno pratila i politika realnih kamata, nego je ova politika uslijedila sa priličnim zakašnjenjem, dinarski prihodi banaka nisu bili dostatni za pokriće povećanih troškova deviznih kamata i klizanja kursa.

Tako je počelo kumuliranje gubitaka u jugoslavenskom bankarskom sistemu.

Koncem 1984. godine su kumulirani gubici sa ovog naslova dosegli iznos od oko 2.200 milijardi dinara.

I premda točan iznos ovih gubitaka koncem prošle, tj. 1985. godine još ne znamo, nema nikakve sumnje da će završni račun banaka za prošlu godinu uskoro potvrditi njihov daljni porast.

S time u vezi treba međutim odmah reći da gubitak bankarskog sistema ne predstavlja pravi gubitak u makroekonomskom smislu, tj. za nacionalnu privredu kao cjelinu.

Jer najveći dio dinarskih plasmana, koji su nastali na osnovu transformacije deviznih obaveza je investirano u osnovna sredstva privrede.

Međutim, dok su bankarske obaveze bile kontinuirano povećavane u skladu sa politikom realnog kursa, bankarska potraživanja, s obzirom na politiku kamate, nisu pratila povećavanja njenih obaveza.

Radi se znači o jednoj specifičnoj redistribuciji sredstava iz bankarskog sistema u privredu.

Revalorizacijom osnovnih sredstava taj je efekat pripisivan vlastitom poslovnom fondu odgovarajućih organizacija u privredi.

Sve je to utjecalo i na stupanj zaduženosti privrede prema bankama, koja oko 2/3 realne aktive financira vlastitim sredstvima.

I pored toga što se situacija u pogledu samofinanciranja osjetno poboljšava, ipak treba reći da je ona uslijedila kao posljedica činjenice da je preko 10 mld. \$ obaveza prema inozemstvu i stanovništvu pretrpjela, da tako kažemo izvjesnu metamorfozu, odnosno uvjetno rečeno „zaustavljeno“ je u bankama.

¹⁵ Problemi tekuće reprodukcije i ostvarivanja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, u knjizi *Aktuelni problemi privrednih kretanja ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i Informator, Zagreb, 1985. (str. 1—16).

Sve ove ocjene veoma jasno ukazuju na neke momente o kojima se mora voditi daleko više računa nego do sada u mjerama naše ekonomske politike općenito i antiinflacione politike posebno.

Prvi momenat se odnosi na činjenicu i upozorenje da se privreda ne može rasterećivati na teret bankarskog sistema.¹⁶

U tom pogledu treba shvatiti da postoje bitne razlike između one situacije kada smo prilikom izrade Polaznih osnova Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i Antiinflacionog programa predviđali izvjesno rasterećenje privrede i putem konverzije kredita iz primarne emisije i današnje situacije, posebno u svjetlu navedenih odnosa u jugoslavenskom bankarskom sistemu.

Ne ulazeći dalje i dublje u ove probleme sa aspekta naših razmatranja je najrelevantnije ocijeniti da i pored određenih pomaka u ostvarivanju koncepta realnog kursa i realne kamate postojeća je situacija još daleko od zadovoljavajuće.

I pored nesumnjivo velikih i teorijskih i praktičnih argumenata za veću dosljednost u pogledu ostvarivanja koncepta i realne kamate i realnog kursa, čini se, da se predrasude dogmatskog karaktera u dijelu društvene svijesti veoma dobro isprepliću i nadopunjuju sa otporima koji nastaju zbog objektivno teških odnosa u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije.

Sve to daje mnogo argumenata za ocjenu da su mnogi problemi u vezi sa provedbom koncepta realnih ekonomskih kategorija (uključiti tu i realne stanarine koji nismo posebno elaborirali) u čitavom kompleksu društvene reprodukcije još uvek je ispred nas a ne iza nas.¹⁷

5) Umjesto zaključnih razmatranja

Provedena razmatranja su nedvojbeno i nedvosmisleno pokazala da ostvarenje i revitaliziranje koncepta realnih ekonomskih kategorija ima veoma veliko značenje za efikasno funkcioniranje cjeline kompleksa društvene reprodukcije.

To se posebno odnosi na realnu amortizaciju, realnu akumulaciju, realne osobne dohotke (u smislu dosljedne provedbe načela raspodjele prema radu i rezultatima rada) realnu kamatu, realni kurs dinara, pa sve do realne stanarine.

Međutim, i pored toga što je Dugoročni program ekonomske stabilizacije stavio poseban naglasak upravo na ostvarivanje koncepta realne ekonomije, pa samim time i realnih ekonomskih kategorija, do sada ostvareni rezultati se ni sa jednog aspekta ne mogu ocijeniti kao zadovoljavajući.

Ostvarivanje koncepta realne amortizacije je na samom početku.

¹⁶ Neven Mates: Problemi gubitaka u jugoslavenskom bankarskom sistemu, Ekonomski institut, Zagreb, 1986.

¹⁷ Dugoročni program ekonomske stabilizacije stambene i komunalne privrede, Dokumenti Komisije saveznih društvenih savjeta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 1, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd, 1982.

Ostvarivanje koncepta realne akumulacije i realnih osobnih dohodaka, i pored jasno definiranih i izdiferenciranih kriterija u odgovarajućem društvenom dogovoru, jedva da se može reći da je i započelo.

U pogledu ostvarivanja koncepta realne kamate i realnog kursa dinara su učinjeni određeni pomaci, ali su u isto vrijeme prisutna i takva kolebanja dogmatskog karaktera da se i bez obzira na pomake, situacija ni izdaleka ne može ocjeniti zadovoljavajućom.

I premda pitanje provođenja koncepta realne stanarine nije elaborirano ipak se na osnovu općepoznatih i općedostupnih činjenica i argumenata može utvrditi da smo i u tom pogledu sasvim na početku.

Svodna ocjena ovih razmatranja ide u tom pravcu da su gotovo svi veliki problemi povezani sa provedbom koncepta realnih ekonomskih kategorija još uvijek ispred nas a ne iza nas.

Budući da se bez uvođenja i oživotvorenja koncepta realne ekonomije i realnih ekonomskih kategorija ne može ostvarivati efikasan model društvene reprodukcije koji se temelji na socijalističkom samoupravljanju, to se ovim pitanjima moraju baviti svi činioци i subjekti našeg društva.¹⁸

U tome posebnu ulogu mora i dalje imati naša znanost i kao proizvodni faktor, a isto tako i kao subjektivna snaga našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Prof. dr Dragomir VOJNIC

REAL ECONOMIC CATEGORIES AND SOCIAL REPRODUCTION (Summary)

The development of an efficient system of socialist self-management must be based on economic and market laws, which means — on real economic categories.

Although the policy of real economic categories has been written into all political documents of Yugoslav society, there have nevertheless been serious distortions in actual practice.

The Long-Term Economic Stabilization Programme therefore pays special attention to these questions.

This in particular relates to real depreciation, real accumulation, real personal income (in the sense of a consistent implementation of the principle of income distribution according to labour input and the results of labour), real interest rates, the real rate of exchange of the dinar, and real rents.

¹⁸ Prilagodavanje privrednog sistema zahtjevima stabilizacije, Dokumenti Komisije saveznih društvenih savjeta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 4, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd 1983.

However, despite clear and firm intentions of the Long-Term Programme very little has until now been done to revitalize real economic categories.

What has been achieved relates more to the creation of institutional and legislative frameworks and prerequisites than to concrete shifts towards the realization of real economic categories.

The realization of the concept of real depreciation is only in its initial stages. The realization of the concept of real accumulation and real personal income has not yet begun in the real sense.

As regards the realization of the concept of real interest rates and the real exchange rate of the dinar, some progress has been made, accompanied, however, by considerable vacillation of a dogmatic character.

The realization of the idea of real rents is still awaiting serious initial steps.

All in all, it can be said that the basic problems and activities concerning the realization of the concepts of real economic categories are still ahead rather than behind us.